

Колодкевич Г. В.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЕСТЕТИЧНИХ ІДЕЙ Й. В. ГЕТЕ В ТЕКСТАХ В. СТУСА

У статті досліджується інтерпретація естетичних ідей Й. В. Гете В. Стусом. Деякі особливості цього художнього діалогу розглядаються у поетичних і літературно-критичних текстах В. Стуса.

Ключові слова: В. Стус, Й. В. Гете, діалог, множинність, варіативність, світова література.

В статье исследуется интерпретация эстетических идей И. В. Гете В. Стусом. Некоторые особенности этого художественного диалога рассматриваются в поэтических и литературно-критических текстах В. Стуса.

Ключевые слова: В. Стус, И. В. Гете, диалог, множественность, вариативность, мировая литература.

The article deals with the interpretation of J. W. Goethe's aesthetic ideas by V. Stus. Some peculiarities of this artistic dialogue are viewed in Stus' poetic texts and literary critical works.

Key words: V. Stus, J. W. Goethe, dialogue, plurality, variability, world literature.

*«Найпрекрасніша з метампсихоз –
бачити себе знову проявленім в іншому».*
Й. В. Гете

Адекватному розумінню та інтерпретації творів В. Стуса стають на заваді як ігнорування різних чистових варіантів тексту, не бажання вводити їх у загальнонауковий дискурс, так і завужена сфера пошуків джерел творчої ідентичності поета – обмеження лише українським літературним контекстом 60-х – 70-х рр., що якраз меншою мірою може стати в нагоді, зокрема, для розуміння пізнього періоду «Палімпсестів». Переклад як діалог двох поетів в цьому разі є свідченням вияву особливого духовного контексту творчості В. Стуса, особливо під час двох періодів його ув'язнень.

Позаяк ставлення В. Стуса до перекладів і оригінальних творів було рівноцінне, він не сприймав термін «переклад», а послуговувався визначенням «віддача у своїй мові твору чужого автора» [Стус Т. 5. 1998, 339]. Збірка «Час творчості – Dichtenszeit», що належить до періоду «Палімпсестів», складається з двох частин: оригінальної творчості й перекладів (як, до речі, і втрачена збірка «Птах душі»). Уже хоча б двомовна

назва вказує на рівноцінність цих двох доробків поета. Тому спершу варто торкнутися особливостей діалогу В. Стуса з Й. В. Гете – єдиного з поетів, якого В. Стус високо поціновував до кінця життя. У одному з останніх листів написав: «Мабуть, когось дорожчого за Гете – в літературі я не знав» [Стус Т. 6. 1997, 480].

Рання творчість В. Стуса наповнена алюзіями і ремінісценціями з Й. В. Гете: «*Та молодечі дні / Мені в путі зорять дороговказом, / Щоб серце й розум йшли зі мною разом*» [Стус Т. 1/2. 1994, 7]. «*Мій добрий Фавст! Мій радісний причале! / Из Мефістофелів – мій киль приймає*» [Стус Т. 1/2. 1994, 221]. Інколи яскраво проступають типово гетівські інтонації: «*Даремно, друже, мудрувати рано: / Бо ж мудрим не зносити голови... / Хай бідна муза Бідного Дем'яна / Нас приневолить і благословить*» [Стус Т. 1/2. 1994, 29]. Тут наявна спорідненість з римованими сентенціями Й. В. Гете, хоча цей текст В. Стус не перекладав, проте вищезазначений його чотиривірш стилістично нагадує переспів рядків: «*Jüngling, merke dir in Zeiten, wenn sich Geist und Sinn erhöht: Dass die Muse zu begleiten, doch zu leiten nicht versteht*» [Goethe 2012] («*Юний друже, кожен знає, / Хто в духовну вись проник: / Муза поруч нас ступає, / Та вона не провідник*» (перекл. мій)). Чи, приміром, початок поезії «*Вчися чекати, друже, / вчися чекати*» [Стус Т. 1/1. 1994, 54]. Образ ідеального (в значенні універсальності: художник і музикант) митця В. Стус втілює у тексті «Молодий Гете», де репрезентовано людину фавстівського типу з нестримним прагненням пізнання, інтелектуальної та духовної глибини, що зроджує заклик:

*Иди – мужній і сам себе помножуй
у ранній радості і радісній біді.
Иди – щоб серце висвітлить з ночей
у майовому полі на безмежжі.
І не барись – ти завше вічний дєрвіш
з сомнамбулічним спалахом очей* [Стус Т. 1/1. 1994, 99]

Мотив відходу і блукання, усамітненого формування-виросання теж стає лейтмотивом усієї творчості В. Стуса, спочатку виявляючись як перехід зі Свого в Чужий простір, де ліричний герой поступово починає переживати містичні стани «самособоюнаповнення», народження Бога, коли камера перетворюється на келію.

Перша збірка в ув'язненні («Час творчості») народжувалася паралельно і внаслідок постійної інтерпретації поезії Й. В. Гете. Завдяки досвіду свого попередника В. Стус поступово обживав свою «нову хату», йдеться не про страшну камерну дійсність, зустрічі зі слідчими, а про «“компенсацію” за страждання <...>. Відкрився новий – нелінійний – вимір часу, що пришвидшив з'яву нових текстів» [Стус 2005, 253]. Сюжет також чи не гетівський: митець полишає звичну для себе реальність (з усіма болючими

втратами) і натрапляє на нову, досі не знану, поетичну мову. Так, і ліричний герой В. Стуса осягнув значення справжньої вітчизни, яка передбачає життя в духові та присутня лише в сфері творення: *«Отут і прокидається уміння / накликати натхнення, що жене / од тебе всі щонайсолодші мрії / і каже: віщий обрій назирай – / де ані радості, ані надії. / То твій правдивий край. Ото – твій край»* [Стус Т. 2. 1995, 17]. Те, що людина йде шляхом творчості, за М. Бердяєвим [Бердяев 2005, 316], якраз засвідчує стан звільнення, адже здобутися на свободу, коли ще перебуваєш у процесі обирання, неможливо.

Текст Й. В. Гете у взаємодії з тими Стусовими поезіями, які з'явилися в результаті нового в'язничного досвіду, настроєво урівноважує текстову канву збірки, повертає ліричному герою душевне здоров'я. Тут одразу спадає на думку цикл Т. Шевченка «В казематі», де лише один вірш «Садок вишневий коло хати», завдяки своєму сакральному наповненню і вдалому розташуванню в циклі (автор «ставить твір у точку золотого перерізу» [Чамата 2000, 110]), гармоніює відображену в тексті лиховісну в'язничну (і в духовному сенсі) реальність.

Ідея варіативності поетичного тексту В. Стуса суголосна з гетівським розумінням сутності творіння загалом, яке повинне перебувати в *перманентному русі*, адже сталість умертвляє.

*Щоб створене перетворити,
не дати клякнути і скніти –
май діло, вічне і живе!*

*Все має рухатись, творитись,
набравши образу мінитись.
Мить – то уявний супокій.
Рух вічності усе проймає,
а що у твердь себе ховає –
на прах обернеться гнилий* [Стус Т. 2. 1995, 306-307]

До того ж, важливий момент цілісного охоплення феномена у русі, причому його ніколи не можна «сприйняти ізольовано, бо феномен виявляється лише у зв'язку з іншими явищами» [Гульга 1975, 27]. Тому системний, поліваріантний підхід до тексту В. Стуса є своєрідною ілюстрацією естетичних поглядів Й. В. Гете і одночасно привідкриває дослідникові двері у творчу лабораторію автора, адже «бачити речі у їхньому становленні – кращий спосіб їх пояснити» [Гете 1964, 323]. Щодо варіативності, то Й. В. Гете у своїх філософських працях намагався осмислити також *категорію множинності, закони перетворень*, наголошував на важливості існування у німецькій мові поняття *«Gestalt»* на позначення цілісного комплексу буття. До розуміння цих явищ він підходив і як науковець («Нарис про метаморфозу рослин»), проте послуговувався

методологічними принципами, які в науці мали доволі обмежене застосування, але добре працювали у сфері мистецтва, тому «навіть в природничих розвідках Гете, особливо у спробах теоретичного осмислення, проступає перш за все художник» [Гульга 1975, 26]. Інтерпретацію гетівської ідеї множинності в поетичному тексті В. Стус також віддав українською: «Справжнє – тільки ледь мигне, / сховане і плинне. / Жодне суще – не одне, / а лише множинне» [Стус Т. 2., 1995, 308] («За живе торкай поволі»).

Осягненню такого принципу пізнання німецький письменник завдячував природі: «Я зрозумів, чим пуп'янки були, / тепер, коли троянди відцвіли; / остання зав'язь, ніби жар, горить – / давно час квітування завершить» [Стус Т. 2. 1995, 319], – і запропонував, вже як науковець, шукати вирішення художніх питань, заглиблюючись в суть природи. Як зауважив Й. В. Гете: «Справжній витвір мистецтва, як і витвір природи, завжди залишається для нашого розуму чимось нескінченним» [Гете 1975, 129]. Серед поетичного багатоманіття В. Стуса також віднаходяться такі образки-медитації, де ліричний герой не на тлі природи, але у вдивлянні або заглибленому її спогляданні.

*Спинися на хвилю
Отут. де красується поле,
Де мріє кульбаба,
Спинись.
На розквітлому лузі [Стус Т. 1/1. 1994, 200].*

*І, надлетівши, зморена бджола
відчує стебел плавне коливання,
як дихання, і як кохання,
і як плавбу до вічності [Стус Т. 2. 1995, 151].*

Ще одна яскрава риса, на якій варто зупинитися, полягає у розумінні В. Стусом літературного процесу. Тут його думки також корелюють з поглядами Й. В. Гете, з його визначенням «світова література» (die Weltliteratur), що провадить до духовного єднання усіх народів. Це вперше спостеріг Л. Рудницький і вказав на спорідненість його напрацювань (як критичних, так і художніх) з німецьким поетичним світом [Рудницький 1985]. Дослідник запропонував звернути увагу на статті В. Стуса. Отож, у праці «Най будем щирі...» (у самій назві бачимо відсилання до тексту І. Франка) В. Стус вказує на невисокий інтелектуальний рівень вітчизняної літератури 60-х рр. Причому він був свідомий того, що «рівень поезії визначається не тільки її інтелектуальністю» [Стус Т. 4. 1994, 174] (не слід плутати з «сухим» раціоналізмом, що також було для В. Стуса неприйнятним). Він вказував на поверхневе засвоєння сучасними вітчизняними письменниками світової літератури і культури загалом, що

провадило до псевдоінтелектуальності текстів, пустого патетичного мудрування. Зокрема, В. Стус звернув увагу на невдалі спроби поетів наснажити тексти філософським змістом завдяки новинкам техніки: «синхрофазотрони ридають, як леви» (І. Драч «Сльоза Пікассо») чи «Балада про біом Ньютона» С. Тельнюка тощо. У такому разі Й. В. Гете писав: «Техніка в поєднанні з банальністю – найстрашніший ворог мистецтва» [Гете 1936, 354]. І такого штибу взаємодоповнення обох поетів-науковців можна продовжити й далі. В. Стус наголосив на важливості світового контексту: «Необхідність гармоніювати стильовий “букет” нашої літератури вимагає ширшого засвоєння художніх здобутків інших народів світу. <...> Таке плідне міждисциплінарне схрещення тільки піде на користь нашій поезії. Збагачені кращим досвідом літератур світу, поети зможуть пильніше роздивитися і на власну національну школу» [4 Стус, 190]. Якраз на цьому зацентрував Й. В. Гете, його заклик до народження «світової літератури» не мав лише просвітницьку мету, а по суті визначив ті завдання, які сьогодні осмислює імагологія у філософських і літературознавчих студіях Свого – Іншого, автентичності – ідентичності. «Навколишній світ, – писав Й. В. Гете, – як би далеко він не простягався, – всього лиш розширена вітчизна» [Гете 1975, 574], – адже Інший є лише продовження мене Самого.

Отже, рецепція текстів В. Стуса у світлі естетичних ідей Й. В. Гете розширює діапазон розуміння творчого феномена українського поета і критика, висвітлює інший аспект В. Стуса, зокрема його ранньої творчості та «Часу творчості», що є досить незвичною за звучанням, порівняно з пізніми «Палімпсестами». Цей зв'язок набагато глибший, аніж віднайдена тут схожість інтонацій, образів, деталей форми чи взаємодоповнюючих поглядів на літературу і мистецтво загалом. Цим творчим діалогом Й. В. Гете допоміг долати В. Стусові найскладніший період – звикання до тюрми, – обдаровуючи його гармонійною сонцесайністю своїх текстів. Найкращим прикладом того, ким був Й. В. Гете для В. Стуса, є приклад із життя. Коли на початку ув'язнення, під час слідства, у В. Стуса конфіскували том Й. В. Гете, з якого він перекладав, В. Стус відмовився від будь-яких розмов і зустрічей зі слідчими, аж поки йому в камеру не повернули тексти Й. В. Гете.

1. Бердяев Н. Самопознание: Сочинения / Николай Бердяев. – Москва: Изд-во Эксмо; Харьков: Изд-во Фолио, 2005. – 640 с.
2. Гете И. В. Об искусстве / Иоганн Вольфганг Гете. – М.: «Искусство», 1975. – 623 с.
3. Гете И. В. Статьи и мысли об искусстве / Иоганн Вольфганг Гете. – Л., М.: «Искусство», 1936. – 412 с.
4. Гете И. В. Избранные философские произведения / Иоганн Вольфганг Гете. – М.: Наука, 1964. – 520 с.
5. Гулыга А. Мыслящий художник / А. В. Гулыга // Гете И. В. Об искусстве / Иоганн Вольфганг Гете. – Москва: «Искусство», 1975. – 624 с. – С. 3-60.
6. Рудницький Л. Василь Стус і німецька література. Відношення поета до Гете і Рільке / Леонід Рудницький. – [Електр. ресурс]. – Режим доступу: <http://stus.kiev.ua/stusoznavstvo.htm> (станом на 04.04.2012).
7. Смілянська В., Чамата Н. Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка / Валерія Смілянська, Ніна Чамата. – К.: Вища школа, 2000. – 207 с.
8. Стус В. Твори у 4 т. 6 кн. Т. 1. Кн. 1 / Василь Стус. – Львів: Просвіта, 1995.

– 432 с. 9.Стус В. Твори у 4 т. 6 кн. Т. 1. Кн. 2 / Василь Стус. – Львів: Просвіта, 1994. – 302 с. 10.Стус В. Твори у 4 т. 6 кн. Т. 2 / Василь Стус. – Львів: Просвіта, 1995. – 429 с. 11.Стус В. Твори у 4 т. 6 кн. Т. 4 / Василь Стус. – Львів: Просвіта, 1994. – 544 с. 12. Стус В. Твори: У 4-х т. 6 кн. Т. 5. (додатковий) / Василь Стус. – Львів: «Просвіта», 1998. – 392 с. 13.Стус В. Твори у 4 т. 6 кн. Т. 6. (додатковий) Кн. 1 / Василь Стус. – Львів: Просвіта, 1994. – 496 с. 14.Стус Д. Життя як творчість / Дмитро Стус. – К.: Факт, 2005. – 365 с. 15.Goethe J. W. Gedichte. Nachlese. Zahme Xenien VIII / Johann Wolfgang von Goethe. – [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://www.odysseetheater.com/goethe/texte/gedichte_zahme_xenien8.htm (станом на 04.04.2012).